

<https://doi.org/10.70728/b.series.fil.v08.i08.018>

UDK 830.1

<https://orcid.org/0009-0003-3335-1843>

INGLIZ VA O'ZBEK FRAZELOGIYASIDA FRAZEOSEMANTIK MAYDONLARNING MILLIY MENTALITET KONTEKSTIDAGI TALQINI

Zulxumor Mirzayeva

Andijon davlat chet tillari instituti o'qituvchisi

zulxumorm.1990@gmail.com.

Annotatsiya: Mazkur maqolada ingliz va o'zbek frazeologiyasida frazeosemantik maydonlarning milliy mentalitet bilan bog'liq talqini qiyosiy-kognitiv hamda lingvomadaniy yondashuv asosida tahlil qilinadi. Tadqiqot frazeologik birliklarning yadro-periferiya strukturasi, baholovchi semantikasi, aksiologik markazi hamda metaforik asoslarini milliy tafakkur modeli bilan uyg'un holda o'rganadi. Natijalar shuni ko'rsatadiki, har ikki til frazeologik tizimi universal kognitiv mexanizmlarga tayangan bo'lsa-da, frazeosemantik maydonning markaziy semantik qatlamini milliy qadriyatlar va mentalitet belgilaydi. O'zbek tilida jamoaviylik va ijtimoiy mas'uliyat ustuvorlik qilsa, ingliz tilida individual mustaqillik va pragmatik natijaviylik dominant omil sifatida namoyon bo'ladi.

Kalit so'zlar: frazeosemantik maydon, milliy mentalitet, lingvomadaniyat, aksiologik markaz, kognitiv metafora, qiyosiy frazeologiya.

ИНТЕРПРЕТАЦИЯ ФРАЗЕОСЕМАНТИЧЕСКИХ ПОЛЕЙ В АНГЛИЙСКОЙ И УЗБЕКСКОЙ ФРАЗЕОЛОГИИ В КОНТЕКСТЕ НАЦИОНАЛЬНОГО МЕНТАЛИТЕТА

Аннотация: В данной статье проводится анализ интерпретации фразеосемантических полей в английской и узбекской фразеологии в контексте национального менталитета на основе сравнительно-когнитивного и лингвокультурологического подходов. Исследование рассматривает ядерно-периферийную структуру фразеологических единиц, их оценочную семантику, аксиологический центр и метафорическую основу в тесной связи с моделью национального мышления. Результаты показывают, что, несмотря на опору фразеологических систем обоих языков на универсальные когнитивные механизмы, центральный семантический слой фразеосемантического поля определяется национальными ценностями и менталитетом. В узбекском языке доминируют

коллективизм и социальная ответственность, тогда как в английском языке ведущими факторами выступают индивидуальная независимость и прагматическая результативность.

Ключевые слова: фразеосемантическое поле, национальный менталитет, лингвокультура, аксиологический центр, когнитивная метафора, сопоставительная фразеология.

INTERPRETATION OF PHRASEOSEMANTIC FIELDS IN ENGLISH AND UZBEK PHRASEOLOGY IN THE CONTEXT OF NATIONAL MENTALITY

Abstract: This article analyzes the interpretation of phraseosemantic fields in English and Uzbek phraseology in the context of national mentality using comparative-cognitive and linguocultural approaches. The study examines the core–periphery structure of phraseological units, their evaluative semantics, axiological center, and metaphorical foundations in correlation with the model of national thinking. The results demonstrate that although the phraseological systems of both languages rely on universal cognitive mechanisms, the central semantic layer of the phraseosemantic field is determined by national values and mentality. While collectivism and social responsibility prevail in the Uzbek language, individual independence and pragmatic efficiency emerge as dominant factors in English.

Keywords: phraseosemantic field, national mentality, linguoculture, axiological center, cognitive metaphor, comparative phraseology.

KIRISH

Frazeologik birliklar til tizimining eng barqaror va madaniy jihatdan yuklangan qatlamini tashkil etadi. Ular faqat nominativ vazifani bajarmaydi, balki milliy tafakkur, qadriyatlar tizimi va ijtimoiy baholash mexanizmlarini aks ettiradi. Shu sababli frazeologiyani o‘rganish milliy mentalitetni anglashning muhim ilmiy yo‘nalishlaridan biridir.

Maydon nazariyasi dastlab leksik birliklarni semantik yaqinlik asosida guruhlash vositasi sifatida shakllangan bo‘lsa-da, zamonaviy talqinda u madaniy va aksiologik parametrlarni ham qamrab oladi. V. fon Gumboldt tilni xalq ruhining ifodasi sifatida talqin etib, lisoniy birliklar milliy dunyoqarashni aks ettirishini ta’kidlaydi [1, 78]. Yu. S. Stepanov madaniy konstantalar nazariyasida til birliklari milliy ongning markaziy tushunchalarini saqlashini ko‘rsatadi [2, 67].

Frazeologik tizimni lingvomadaniy hodisa sifatida talqin qilish V. N. Teliya tadqiqotlarida chuqur asoslangan bo‘lib, u frazeologik birliklarni madaniy kod tashuvchisi sifatida izohlaydi [3, 224]. A. V. Kunin esa frazeologiyani tizimli hodisa sifatida ko‘rib, birliklarni semantik yaxlitlik va funksional vazifasiga ko‘ra tasniflaydi [4, 45]. G. Lakoff va M. Johnson konseptual metafora nazariyasida tafakkur tajriba modeli asosida shakllanishini

asoslaydi [5, 3]. Z. Kövecses metafora va madaniyat o'rtasidagi bog'liqlikni tahlil qilib, har bir til o'ziga xos metaforik ustuvorlikka ega ekanini ko'rsatadi [6, 14].

Shu nazariy asoslar, frazeosemantik maydonni milliy mentalitet bilan bog'liq holda talqin qilish imkonini beradi. Ingliz va o'zbek tillari turli tarixiy-madaniy tajribaga ega bo'lib, bu farq frazeologik tizimning aksiologik markazida namoyon bo'ladi. Masalan, o'zbek tilida uyat, sha'n, jamoaviy mas'uliyat kabi tushunchalar ko'plab frazeologik birliklarning yadroviy markazini tashkil etsa, ingliz tilida individual mustaqillik va pragmatik natijaviylik ustuvorlik qiladi.

Tadqiqotning maqsadi ingliz va o'zbek frazeologiyasida frazeosemantik maydonlarning milliy mentalitet bilan bog'liq talqinini qiyosiy tahlil asosida aniqlashdan iborat.

ADABIYOTLAR TAHLILI VA METODOLOGIYA

Tadqiqot jarayonida ingliz va o'zbek frazeologik birliklarini qiyosiy tahlil qilish asosiy metodologik yo'nalish sifatida belgilandi. Avvalo, qiyosiy tipologik tahlil yordamida ikki til materialidagi frazeologik birliklarning semantik va struktur xususiyatlari o'zaro solishtirildi. Bu usul orqali har bir birlikning mazmuniy yadrosi va grammatik tuzilishi aniqlanib, o'xshash hamda farqli jihatlar belgilandi.

Shuningdek, komponent tahlili qo'llanib, frazeologik birliklar tarkibidagi baholovchi va aksiologik semalar ajratib ko'rsatildi. Bu bosqichda birlikning ijobiy yoki salbiy baho yuklashi, uning axloqiy va ijtimoiy mazmuni aniqlashtirildi. Kognitiv metaforik tahlil esa birliklarning metaforik asosini ochib berishga xizmat qildi. Ya'ni, frazeologik birlik qaysi tajriba modeli asosida shakllanganligi va unda jismoniy hamda abstrakt tushunchalar o'rtasidagi bog'liqlik izohlandi [5, 3–10].

Bundan tashqari, lingvomadaniy tahlil asosida frazeologik birliklarda aks etgan madaniy kodlar va milliy qadriyatlar aniqlab olindi [3, 224–230]. Bu usul frazeosemantik maydonning milliy mentalitet bilan qanday bog'langanini tushuntirish imkonini berdi.

Tadqiqot materiali sifatida ijtimoiy baho, sha'n, uyat, hurmat va mas'uliyat tushunchalari atrofida shakllangan ingliz va o'zbek frazeologik birliklari tanlab olindi. Birliklarni tanlashda ularning til tizimida barqaror qo'llanishi, madaniy yuklamaga ega bo'lishi va baholovchi semantik mazmunni ifodalashi asosiy mezon sifatida qabul qilindi.

Frazeosemantik maydonni aniqlashda yadro va periferik qatlam modeli qo'llanildi. Yadro qatlam milliy mentalitetning markaziy qadriyatlarini ifodalovchi birliklardan tashkil topdi. Periferik qatlam esa ma'lum kontekst yoki uslub doirasida qo'llanadigan, lekin umumiy maydon bilan mazmuniy bog'liqlikka ega birliklarni o'z ichiga oldi. Shu tarzda frazeosemantik maydon ko'p qatlamli semantik tizim sifatida talqin qilindi.

NATIJALAR VA MUHOKAMA

O'tkazilgan qiyosiy tahlil natijalari shuni ko'rsatdiki, ingliz va o'zbek frazeologik tizimida frazeosemantik maydonlar umumiy kognitiv asosga ega bo'lsa-da, ularning ichki struktur markazi milliy mentalitet bilan belgilanadi. Ya'ni, har ikki tilda frazeologik birliklar

inson tajribasi, jismoniy idrok va ijtimoiy munosabatlar asosida shakllanadi, biroq ularning baholovchi va aksiologik yo‘nalishi turlicha madaniy markazga tayanadi.

Tahlil jarayonida aniqlanishicha, frazeosemantik maydonning yadroviy qatlami ikki tilda ham ma’lum konseptlar atrofida birlashadi, lekin ushbu konseptlarning mazmuniy ustuvorligi farqlanadi. O‘zbek tilida uyat, sha’n, jamoaviy mas’uliyat va hurmat tushunchalari ko‘plab frazeologik birliklarning semantik markazini tashkil etsa, ingliz tilida individual javobgarlik, mustaqillik va amaliy natijadorlik ustuvor yo‘nalish sifatida namoyon bo‘ladi.

Shuningdek, natijalar frazeosemantik maydonning ko‘p qatlamli tuzilishga ega ekanini tasdiqladi. Yadroviy qatlam milliy mentalitet uchun markaziy bo‘lgan qadriyatlarni ifodalovchi birliklardan tashkil topadi. Periferik qatlam esa kontekstual va stilistik variativlikka ega bo‘lib, asosiy semantik markaz bilan mazmuniy bog‘liqlikni saqlagan holda chekka zonani hosil qiladi.

Empirik materialni tahlil qilish asosida to‘rtta asosiy mikromaydon ajratib ko‘rsatildi. Ular ijtimoiy baho va uyat, sha’n va hurmat, jamoaviylik va mas’uliyat, bilim va tafakkur konseptlari atrofida shakllangan. Har bir mikromaydon doirasida frazeologik birliklarning baholovchi semantikasi, metaforik asoslari va madaniy kod bilan bog‘liqligi alohida o‘rganildi.

Natijalar shuni ko‘rsatadiki, frazeosemantik maydon til tizimining faqat semantik segmenti emas, balki milliy ongning aksiologik tuzilmasini aks ettiruvchi murakkab semantik tizimdir. Shu sababli uning talqini lingvomadaniy va kognitiv parametrlarni birgalikda hisobga olgan holda amalga oshirilishi lozim.

“Uyat va ijtimoiy baho” frazeosemantik maydoni

Tahlil natijalari shuni ko‘rsatdiki, o‘zbek lingvomadaniyatida **“uyat”** konsepti frazeosemantik maydonning markaziy aksiologik yadrosini tashkil etadi. Bu konsept nafaqat emotsional reaksiya, balki ijtimoiy nazorat mexanizmi sifatida ham faoliyat yuritadi. Masalan, **“uyatdan yerga kirmoq”** iborasi kuchli xijolat va o‘zini jamoa oldida past tutish holatini bildiradi. Bu yerda yer makon komponenti sifatida ijtimoiy quyi maqom ramziga aylanadi. **“Yuzini yerga qaratmoq”** birligida esa yuz somatik elementi shaxsning obro‘ va ijtimoiy qadrini ifodalovchi semantik markazga ko‘chadi. Yuzning “yerga qaratilishi” jamoa oldida sha’nning tushishi modelini hosil qiladi.

Shuningdek, **“uyatga qolmoq”** iborasi ham ijtimoiy baholash tizimi bilan bog‘liq bo‘lib, unda shaxsning harakati jamoa mezonlari asosida baholanadi. Bu holat o‘zbek mentalitetida ijtimoiy muhit va jamoaviy fikrning ustuvor ekanini ko‘rsatadi. Uyat konsepti ko‘pincha tashqi nazorat va ijtimoiy obro‘ bilan bog‘liq holda namoyon bo‘ladi.

Ingliz tilida sharmandalik va aybdorlik modeli boshqacha semantik yo‘nalishda rivojlanadi. **“To lose face”** iborasi obro‘ yo‘qotishni bildiradi, biroq bu birlik ingliz madaniyatida ko‘proq ijtimoiy maqomning pasayishini anglatadi, jamoaviy bosim unsuri nisbatan zaifroq. **“To be ashamed of oneself”** birligi esa ichki aybdorlik va shaxsiy

mas’uliyat hissini bildiradi. Bu yerda baholash tashqi ijtimoiy nazoratga emas, balki shaxsning ichki axloqiy mezoniga tayanadi.

Natijada aniqlanishicha, o‘zbek frazeosemantik maydonida uyat ijtimoiy nazorat mexanizmi bilan chambarchas bog‘langan va u jamoaviy mentalitetni aks ettiradi. Ingliz modelida esa sharmandalik va aybdorlik ko‘proq individual axloqiy baholash asosida shakllanadi. Demak, “uyat va ijtimoiy baho” mikromaydoni har ikki tilda mavjud bo‘lsa-da, uning aksiologik markazi turlicha mental asosga tayanadi.

“Sha’n va hurmat” frazeosemantik maydoni

Tahlil natijalari shuni ko‘rsatadiki, o‘zbek frazeologik tizimida “**sha’n**” va “**hurmat**” tushunchalari kuchli aksiologik maydon hosil qiladi. Bu maydonning yadrosini ijtimoiy ierarxiya va maqomga oid birliklar tashkil etadi. Masalan, “**bosh egmoq**” iborasi hurmat bildirishni anglatadi. Bu yerda bosh somatik komponent sifatida shaxsning ijtimoiy mavqeini ifodalovchi markazga aylanadi. Boshni egish jismoniy harakat bo‘lsa-da, u ijtimoiy tartibni tan olish modelini bildiradi. Somatik komponentlarning ijtimoiy ma’no kasb etishi madaniy kodning faoliyatini ko‘rsatadi [3, 224].

“**Boshini baland tutmoq**” iborasi sha’n va obro‘ni anglatadi. Ushbu birlikda bosh yuqori maqom va ijtimoiy qadrlarning ramziga aylanadi. Frazeologik birliklarda jismoniy harakatning aksiologik ma’noga ko‘chishi konseptual metafora mexanizmi bilan izohlanadi [5, 3]. O‘zbek mentalitetida sha’n tushunchasi jamoaviy baho bilan chambarchas bog‘liq bo‘lib, bu holat madaniy konstantalar nazariyasi bilan hamohangdir [2, 67].

Ingliz tilida “**to bow one’s head**” birligi hurmatni bildiradi, biroq ko‘proq diniy yoki rasmiy kontekstda ishlatiladi. “**To hold one’s head high**” iborasi sha’nni anglatadi, lekin bu yerda aksent shaxsiy g‘urur va ichki mustaqillikka qaratiladi. Ingliz frazeologiyasida bosh komponenti mavjud bo‘lsa-da, uning aksiologik markazi ko‘proq individual o‘zini qadrlash bilan bog‘liq. Bu holat frazeologik birliklarning funksional tasnifi bilan hamohangdir [4, 45].

Shuningdek, metafora va madaniyat o‘rtasidagi bog‘liqlikni tahlil qilgan Z. Kövecses har bir til o‘ziga xos metaforik ustuvorlikka ega ekanini ta’kidlaydi [6, 14]. Tadqiqot natijalari shuni ko‘rsatadiki, o‘zbek tilida hurmat vertikal ijtimoiy tizim bilan bog‘liq holda ifodalanadi, ingliz tilida esa shaxsiy qadr va mustaqillik ustuvorlik qiladi.

Demak, “sha’n va hurmat” frazeosemantik maydoni ikki tilda mavjud bo‘lsa-da, uning semantik markazi milliy mentalitet bilan belgilanadi. O‘zbek modelida jamoaviy baho asosiy mezon bo‘lsa, ingliz modelida individual o‘zini baholash markaziy o‘rinni egallaydi.

“Jamoaviylik va mas’uliyat” frazeosemantik maydoni

Tahlil shuni ko‘rsatadiki, o‘zbek frazeologik tizimida jamoaviylik va ijtimoiy mas’uliyat tushunchalari mustahkam aksiologik maydon hosil qiladi. Ushbu maydonning yadrosini jamiyat bilan uyg‘unlik va ijtimoiy birdamlikni ifodalovchi birliklar tashkil etadi. Masalan, “**elga qo‘shilmoq**” iborasi jamiyat mezoniga moslashish, jamoa fikrini qabul qilish va ijtimoiy birlikni saqlash ma’nosini bildiradi. Bu yerda “**el**” komponenti kollektiv ong va umumiy qadriyat tizimining semantik markaziga aylanadi. Mazkur birlik milliy mentalitetda jamoaviylikning ustuvorligini aks ettiradi.

“*Orqasidan duo qilmoq*” birligi esa minnatdorlik va ijobiy ijtimoiy baho modelini ifodalaydi. Bu yerda duo diniy kod sifatida qatnashadi va ijtimoiy qadriyatni mustahkamlaydi. V. N. Teliya frazeologik birliklarda madaniy kod faoliyatini alohida ta’kidlagan bo‘lib, diniy komponentlarning semantik strukturada mustahkam o‘rin tutishini ko‘rsatadi [3, 224]. O‘zbek tilida duo, savob, gunoh kabi birliklarning keng qo‘llanishi frazeosemantik maydonning diniy va axloqiy markaz bilan bog‘liqligini tasdiqlaydi.

Ingliz tilida “*to stand by someone*” birligi sadoqat va qo‘llab-quvvatlashni bildiradi. Biroq bu yerda diniy kod kuchli emas, asosiy urg‘u shaxsiy tanlov va individual sadoqatga qaratiladi. “*To take responsibility*” iborasi esa individual javobgarlikni anglatadi. Bu birlik shaxsning o‘z harakati uchun javob berish modelini ifodalaydi va individualistik mentalitet bilan bog‘liq. A. V. Kunin frazeologik birliklarning funksional tasnifida bunday birliklar kommunikativ xarakterga ega ekanini ta’kidlaydi [4, 45].

G. Lakoff va M. Johnson konseptual metafora nazariyasida ijtimoiy munosabatlar ko‘pincha jismoniy yaqinlik yoki tayanch modeli orqali ifodalanishini ko‘rsatadi [5, 3]. O‘zbek modelida esa jamoaviylik ko‘proq identifikatsiya orqali ifodalanadi. Z. Kövecses madaniyat va metafora o‘rtasidagi bog‘liqlikni tahlil qilib, har bir til ijtimoiy qadriyatlarni o‘z metaforik ustuvorligi asosida ifodalashini ta’kidlaydi [6, 14].

Natijada aniqlanishicha, o‘zbek frazeosemantik maydonida jamoaviylik va diniy kod ustuvor semantik markaz sifatida namoyon bo‘ladi. Ingliz tilida esa mas’uliyat tushunchasi ko‘proq individual va pragmatik yo‘nalishga ega. Demak, “jamoaviylik va mas’uliyat” mikromaydoni har ikki tilda mavjud bo‘lsa-da, uning aksiologik markazi milliy mentalitet bilan belgilanadi.

“Bilim va tafakkur” frazeosemantik maydoni

Tahlil natijalari shuni ko‘rsatdiki, ingliz va o‘zbek frazeologiyasida “**bilim**” va “**tafakkur**” tushunchalari umumiy kognitiv asosga ega bo‘lsa-da, ularning aksiologik markazi milliy mentalitet bilan belgilanadi. Har ikki til materialida bilim metaforik model orqali ifodalanadi, biroq metaforaning ustuvor yo‘nalishi turlicha.

O‘zbek lingvomadaniyatida bilim ko‘pincha nur va yorug‘lik konsepti bilan bog‘lanadi. “*Ko‘zi ochilmoq*” iborasi anglash va idrok etish jarayonini bildiradi. Bu yerda ko‘z somatik komponent sifatida idrok markaziga aylanadi, ochilish esa ma’rifatga erishish modelini anglatadi. Shuningdek, “*aqliga yetmoq*” birligi tafakkur va tushunish jarayonini ifodalaydi. Ushbu birliklarda jismoniy tajriba orqali ma’naviy kategoriya tasvirlanadi. Konseptual metafora nazariyasiga ko‘ra, bunday ko‘chish tafakkurning tajriba asosida shakllanishini ko‘rsatadi [5, 3].

O‘zbek modelida bilim nafaqat intellektual quvvat, balki ma’rifiy va axloqiy yetuklik bilan bog‘lanadi. Bu jihat madaniy konstantalar nazariyasi bilan hamohang bo‘lib, bilim jamiyatda hurmat va ijtimoiy maqom bilan uzviy aloqada talqin qilinadi [2, 67]. V. N. Teliya frazeologik birliklarda madaniy kodning faoliyatini ta’kidlab, metaforik birliklar milliy qadriyatlarni mustahkamlashini qayd etadi [3, 224].

Ingliz tilida esa *“Knowledge is power”* metaforasi keng tarqalgan bo‘lib, bilim kuch va nazorat modeli orqali talqin qilinadi. Bu metafora bilimni amaliy natija va ta’sir vositasi sifatida ko‘rsatadi. *“To have a sharp mind”* iborasi tafakkurning samaradorligi va tezkorligini anglatadi. Bu yerda sharp sifati funksional samaradorlik va pragmatik ustunlik modelini hosil qiladi. Z. Kövecses metafora va madaniyat o‘rtasidagi bog‘liqlikni tahlil qilib, har bir til o‘z ijtimoiy qadriyatlariga mos metaforik ustuvorlikni shakllantirishini ta’kidlaydi [6, 14].

A. V. Kunin frazeologik birliklarni tizimli birlik sifatida ko‘rib, ularning semantik yaxlitligini muhim mezon deb belgilaydi [4, 45]. Tadqiqot natijalari shuni ko‘rsatdiki, ingliz tilidagi bilim maydoni ko‘proq pragmatik va instrumental xarakterga ega, o‘zbek tilida esa ma’rifiy va axloqiy yo‘nalish ustuvor.

Demak, “bilim va tafakkur” frazeosemantik maydoni ikki tilda mavjud universal kognitiv asosga ega bo‘lsa-da, uning semantik markazi milliy mentalitet bilan belgilanadi. O‘zbek modelida bilim ma’naviy yetuklik va axloqiy qadriyat bilan bog‘liq, ingliz modelida esa samaradorlik va kuch konsepti ustuvor o‘rinni egallaydi.

Olingan natijalarni umumlashtirgan holda shuni ta’kidlash mumkinki, frazeosemantik maydonning ichki strukturasini belgilovchi asosiy omil milliy qadriyat tizimidir. Tahlil jarayonida aniqlanishicha, har ikki til materialida frazeologik birliklar umumiy kognitiv mexanizmlarga tayansa-da, ularning semantik markazi turlicha aksiologik asosga ega. Maydonning yadroviy qatlami aynan jamiyat uchun eng muhim bo‘lgan qadriyatlar atrofida shakllanadi.

O‘zbek frazeologiyasida jamoaviylik, ijtimoiy nazorat va obro‘ tushunchalari semantik markazni tashkil etadi. Shaxsning harakati ko‘pincha, jamiyat mezoni orqali baholanadi. Uyat, sha’n, hurmat kabi konseptlar frazeologik birliklarning baholovchi qatlamini mustahkamlaydi. Bu holat o‘zbek mentalitetining kollektiv xarakterini aks ettiradi.

Ingliz tilida esa individual javobgarlik, shaxsiy mustaqillik va pragmatik natijadorlik ustuvorlik qiladi. Baholash ko‘proq ichki axloqiy mezon yoki shaxsiy tanlov bilan bog‘lanadi. Shu sababli, frazeosemantik maydonning aksiologik markazi individualistik mental modelga tayanadi.

Shuningdek, tahlil somatik metaforalarning qo‘llanish darajasida ham farq mavjudligini ko‘rsatdi. O‘zbek modelida yuz, bosh, ko‘ngil, yurak kabi somatik komponentlar ijtimoiy va axloqiy kategoriyalarga faol ko‘chadi. Ingliz tilida esa abstrakt va funksional metaforalar nisbatan ustunlik qiladi.

Shunday qilib, frazeosemantik maydon har ikki tilda universal kognitiv asosga ega bo‘lsa-da, uning semantik yadrosi milliy mentalitet tomonidan shakllantiriladi. Bu esa frazeologik tizimning lingvomadaniy xarakterini yaqqol namoyon etadi.

Olingan natijalar frazeosemantik maydonni faqat semantik yaqinlik asosida emas, balki milliy mentalitet bilan uzviy bog‘liq aksiologik tizim sifatida talqin qilish zarurligini ko‘rsatdi. Bu yondashuv maydon nazariyasining zamonaviy talqinini tasdiqlaydi.

V. fon Gumboldt tilni xalq ruhining tashqi ifodasi sifatida talqin qilgan [1]. Tadqiqot natijalari ushbu qarashning amaliy tasdig‘ini namoyon etdi. O‘zbek frazeologiyasida uyat, sha’n, jamoaviylik va diniy qadriyatlar markaziy o‘rin egallashi milliy mentalitetning kollektiv xarakterga ega ekanini ko‘rsatadi. Ingliz tilida esa individual javobgarlik va pragmatik natijadorlikning ustuvorligi boshqa aksiologik markazni shakllantiradi.

Yu. S. Stepanov tomonidan ilgari surilgan madaniy konstantalar nazariyasiga ko‘ra, har bir xalq ongida barqaror konseptlar mavjud bo‘lib, ular til birliklarida aks etadi [2]. **“Uyat, nomus, sha’n”** kabi tushunchalar o‘zbek frazeosemantik maydonining yadroviy qatlamini tashkil etadi. Ingliz tilida esa **“freedom, responsibility, success”** kabi tushunchalar markaziy rol o‘ynaydi. Demak, frazeosemantik maydon milliy madaniyatning konseptual xaritasini namoyon qiladi.

V. N. Teliya frazeologik birliklarni madaniy kod tashuvchisi sifatida izohlagan [3]. Tadqiqot davomida aniqlangan somatik metaforalar, ya’ni **“yuz, bosh, ko‘ngil, yurak”** kabi komponentlarning axloqiy va ijtimoiy ma’noga ega bo‘lishi madaniy kodning faol ishlashini ko‘rsatadi. Ingliz modelida esa ko‘proq abstrakt tushunchalarning ustuvorligi kuzatildi.

A. V. Kuninning frazeologik tasnifi metodologik asos sifatida muhim ahamiyat kasb etadi,[4], biroq natijalar shuni ko‘rsatadiki, birliklarni faqat nominativ va kommunikativ mezon asosida tasniflash yetarli emas. Milliy mentalitet va aksiologik markaz mezoni bilan boyitilgandagina tasnif to‘liq mazmun kasb etadi.

G. Lakoff va M. Johnson konseptual metafora nazariyasida tafakkur tajribaga asoslanishini ko‘rsatadi [5]. O‘zbek tilida jismoniy tajriba orqali axloqiy kategoriyalarni ifodalash tendensiyasi kuchliroq namoyon bo‘ladi. Z. Kövecses metafora va madaniyat o‘rtasidagi bog‘liqlikni ta’kidlab, har bir til o‘z metaforik ustuvorligiga ega ekanini qayd etadi [6]. Bu fikr tadqiqot natijalari bilan mos keladi. Shunday qilib, frazeosemantik maydon milliy mentalitetning semantik ifodasidir. Uning yadrosi madaniy konstantalar bilan belgilanadi, periferiyasi esa kontekstual variativlikni aks ettiradi.

XULOSA

Mazkur tadqiqot ingliz va o‘zbek frazeologiyasida frazeosemantik maydonlarning milliy mentalitet kontekstidagi talqinini qiyosiy tahlil asosida o‘rganishga qaratildi. Olingan natijalar frazeosemantik maydon tushunchasi faqat semantik yaqinlik mezoni bilan cheklanmasligini, balki uning aksiologik va lingvomadaniy parametrlar bilan belgilanadigan murakkab tizim ekanini ko‘rsatdi.

Tahlil shuni ko‘rsatdiki, frazeosemantik maydonning yadroviy qatlamini milliy qadriyatlar belgilaydi. O‘zbek tilida uyat, sha’n, jamoaviylik va diniy mas’uliyat tushunchalari markaziy aksiologik o‘rinni egallaydi. Ingliz tilida esa individual javobgarlik, pragmatik natijadorlik va shaxsiy mustaqillik ustuvorlik qiladi. Bu farq ikki xalq mentalitetining ijtimoiy tuzilishi va tarixiy tajribasi bilan bog‘liq.

Somatik komponentlarning semantik faoliyati ham milliy o‘ziga xoslikni yaqqol namoyon etdi. O‘zbek tilida yuz, bosh, ko‘ngil, yurak kabi birliklar axloqiy va ijtimoiy kategoriyalarga ko‘chadi. Ingliz tilida esa ko‘proq abstrakt tushunchalar va funksional model

ustuvorlik qiladi. Bu holat frazeologik tizimda jismoniy tajriba va madaniy kodning turlicha darajada aks etishini ko‘rsatadi.

Shuningdek, A. V. Kunin tomonidan taklif etilgan tasnif metodologik jihatdan muhim bo‘lsa-da, u milliy mentalitet mezoni bilan boyitilgandagina to‘liq ilmiy mazmun kasb etishi aniqlandi. V. N. Teliya va Yu. S. Stepanov qarashlari frazeologik birliklarni madaniy konstantalar bilan bog‘liq holda talqin qilish zarurligini tasdiqladi. G. Lakoff va Z. Kövecses tomonidan asoslangan metaforik yondashuv esa frazeologik birliklarning kognitiv mexanizmini izohlashda samarali vosita bo‘lib xizmat qildi.

Umuman olganda, frazeosemantik maydon milliy ongning aksiologik xaritasi sifatida namoyon bo‘ladi. U til tizimining struktur elementi bo‘lish bilan birga, madaniy xotira va ijtimoiy baholash mexanizmlarining semantik ifodasidir. Mazkur tadqiqot natijalari frazeologiyani lingvomadaniy va kognitiv jihatdan yanada chuqurroq o‘rganish imkonini beradi hamda ingliz va o‘zbek tillarining milliy o‘ziga xosligini ilmiy asosda yoritishga xizmat qiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Гумбольдт В. фон. О различии строения человеческих языков и его влиянии на духовное развитие человечества. – Москва: Прогресс, 1984. – 398 с.
2. Кунин А. В. Курс фразеологии современного английского языка. – Москва: Высшая школа, 1996. – 381 с.
3. Степанов Ю. С. Константы. Словарь русской культуры. – Москва: Школа «Языки русской культуры», 1997. – 824 с.
4. Телия В. Н. Русская фразеология. Семантический, прагматический и лингвокультурологический аспекты. – Москва: Языки русской культуры, 1996. – 288 с.
5. Kövecses Z. Metaphor: A Practical Introduction. – Oxford: Oxford University Press, 2010. – 375 p.
6. Lakoff G., Johnson M. Metaphors We Live By. – Chicago: University of Chicago Press, 1980. – 242 p.
7. Rahmatullayev Sh. O‘zbek tilining frazeologik lug‘ati. – Toshkent: O‘qituvchi, 1978. – 384 b.